

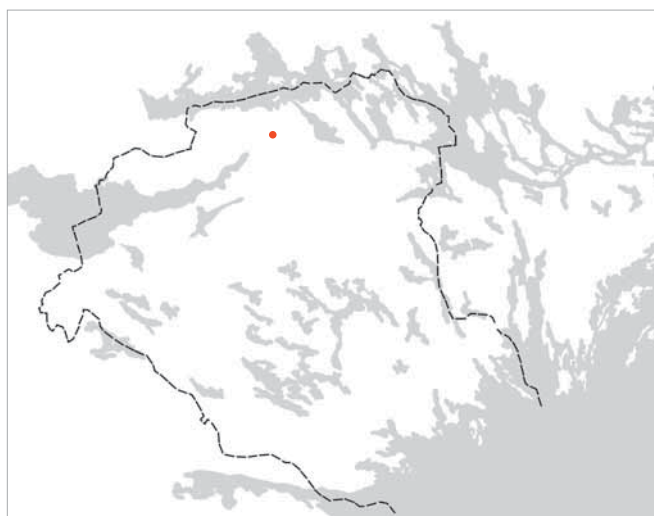
Arkeologisk förundersökning

Gredby gata

Vikingatid

Eskilstuna 263:1-2, Balsta, Kloster socken, Eskilstuna kommun,
Södermanlands län.

Patrik Gustafsson

Arkeologisk förundersökning

Gredby gata

Vikingatid

Eskilstuna 263:1-2, Balsta, Kloster socken, Eskilstuna kommun,
Södermanlands län.

Patrik Gustafsson

ARKEOLOGISKA MEDDELANDEN 2005

© 2005 Sörmlands museum

Beställningar kan göras hos:
Landstinget Sörmland
Kultur & utbildning Sörmland
SÖRMLANDS MUSEUM
Box 314, S-611 26 Nyköping
arkiv.bibliotek@kuf.dll.se

Grafisk form och layout: Lars Norberg.
Omslag och inlaga är reproducerad vid Sörmlands museum.
Kart- och ritmaterial: Patrik Gustafsson
Omslagsbild: Södermanlands län. Utredningsområdets geografiska läge markerat med röd punkt.

Där inget annat anges har den digitala Fastighetskartan, respektive Gröna kartan (GSD) för Södermanlands län använts som underlag.

Allmänt kartmaterial från Lantmäteriverket. Medgivande 97.0350.

Nyköping 2005

ISSN 1402-9650

Innehåll

Utgångspunkt 5

Syfte och metod 5

Syfte
Metod

Landskap 5

Natur
Kultur

Resultat 6

Inledning
Beskrivning av schaktövervakningen
Utvärdering

Sammanfattning 8

Referenser 9

Arkiv

Administrativa uppgifter 10

Bilagor 11

Bilaga 1. Utdrag ur Digitala fastighetskartan (GSD) med Gredby gata och registerade lämningar. Skala 1:10 000.
Bilaga 2. 1700-talets landskapsbild.
Bilaga 3. Situationsplan.

Figur 1. Översiktskarta över Södermanlands län med kommuner, större orter, vägar och angränsande län. Undersökningsområdets geografiska belägenhet är markerat med röd kontur. Skala 1:800 000.

Utgångspunkt

Sektor arkeologi vid Sörmlands museum har 2004-08-23 efter beslut av länsstyrelsen i Södermanlands län utfört en arkeologisk förundersökning i form av en schaktövervakning vid Gredby gata, Eskilstuna 263:1-2 (tidigare RAÄ263). Fornlämningarna var belägna inom område för anläggande av fjärrvärme inom fastigheten Balsta, Kloster socken, Eskilstuna kommun i Södermanlands län (figur 1 och 3).

Den arkeologiska förundersökningen utfördes med anledning av att FVB AB på uppdrag av Eskilstuna Energi & miljö har sökt samråd angående anläggande av fjärrvärme från Carlaplan i Eskilstuna till Svista industriområde. Länsstyrelsen hade tidigare lämnat tillstånd för schaktning för fjärrvärmeledningen från Svista till Kjulavägen. Fjärrvärmeschaktet skulle förläggas mellan Eskilstuna 263:1-2 och en mindre bäck (Karpbäcken) som återfinns strax nordöst om runstenarna. Eskilstuna 263:1-2 var placerade på ett ställe där det fanns risk för att de skadas ytterligare. Stenarna var nämligen uppställda på ömse sidor av en mindre väg, invid ett industriområde. Eskilstuna 263:1 stod dessutom mitt i en vändplan. Minst en av runstenarna står enligt arkivuppgifter på ungefärlig ursprunglig plats, vilket innebär att det skulle kunna finnas anläggningar under markytan som sammanhänger med runstenen. I anslutning till förundersökningen skulle Eskilstuna 263:1-2 flyttas till en ny plats invid Eskilstuna 264:1.

Beslut i ärendet var fattat av länsstyrelsen i Södermanlands län enligt 2 kap 13§, Lagen (1988:950) om kulturminnen m.m. (1st dnr. 431-6739-2004). Kostnadsansvarig var FVB AB på uppdrag av Eskilstuna Energi & miljö.

Projektledare samt fält- och rapportansvarig var arkeolog Patrik Gustafsson, Sörmlands museum.

Syfte och metod

Syfte

Syftet med den arkeologiska förundersökningen var att, inom det av länsstyrelsens angivna undersökningsområdet, fastställa den sedan tidigare kända fornlämningens karaktär, omfattning och om möjligt datering. Den arkeologiska förundersökningen skulle även bilda ett tillfredsställande underlag för länsstyrelsens vidare handläggning i ärendet.

Metod

Arbetet med fjärrvärmeschaktet övervakades av en arkeolog. Schaktövervakningen skedde parallellt med anläggningsarbetet längs en cirka 60 meter lång sträcka. Mindre handgrävningsinsatser förekom i form av

handrensning av schaktkanter et cetera. Om fornlämning av större omfattning skulle ha framkommit skulle borttagandet av denna/dessa inte ske utan förnyad tillståndsprövning.

Fjärrvärmeschaktens dagöppning var 2,2 meter brett, bottenbredd 1,7 meter och schaktdjupet uppgick till cirka 1,2 meter. Redan öppnade schaktprofiler längs en sträcka om cirka 100 meter nordväst om fornlämningen Eskilstuna 263:1-2 besiktigades i syfte att lokalisera ytterligare fornlämning. Beslut om denna arbetsinsats togs i fält. Arbetsinsatsen ansågs inte påverka det huvudsakliga arbetet tidsmässigt.

Samtliga schakt har mätts in manuellt i plan med hjälp av måttband och kompass. Inmätningarna har sedan använts vid framställning av planbilder och översiktskartor. Fotodokumentation med digitalkamera genomfördes genomgående under den arkeologiska förundersökningen.

Landskap

Natur

Fornlämningen ligger mellan 5 och 10 meter över havet direkt sydväst om Karpbäcken (idag närmast ett dike). Området utgörs av ett flackt åkerlandskap med skogsbeklädda impediment. Jordmånen utgörs av postglacial lera (SGU). Det finns även tätbebyggda områden i närheten, både bostadsområden och industriområden, eftersom Gredby gata är beläget i nordöstra kanten av Eskilstuna stad.

Kultur

Undersökningsområdet är beläget i en omfattande och sammansatt kulturhistorisk miljö. Den övergripande fornlämningsmiljön karakteriseras framförallt av gravfält (till exempel Eskilstuna 407:1 och 271:1), ensamliggande gravar och gravgrupper (Eskilstuna 411:1-3, Eskilstuna 266:1-3 och 267:1), närhet till Tuna kyrka och klosteranläggning samt Eskilstuna hus (Eskilstuna 291:1) och Eskilstuna stadsområde. Vidare finns närhet till bytomter, till exempel Hunsala (Eskilstuna 292:1), Balsta bytomt (Eskilstuna 282:1) och cirka 250 meter öster om Eskilstuna 263:1-2 återfinns även Gredby bytomt (Eskilstuna 283:1).

Vad gäller de här aktuella runstenarna utgörs Eskilstuna 263:1 (Sö107) enligt FMIS av granit och är cirka 1,85 meter hög. Inskriptionen lyder i översättning: *”Roller reste denna sten efter sin fader Skarv. Han var faren med Ingvar”*. Stenen skall enligt Peringskiöld 1686 stått i ”Balsta täppa”, vilket enligt FMIS borde ha varit belägen någonstans intill Gredby bro. Därmed stod den vid flytten år 2004 på en ungefärlig ursprunglig plats (se nedan). Den har tidigare under 1900-talet flyttas ett par gånger kortare sträckor, senast 1967 till

nuvarande plats (FMIS; Brate & Wessén 1924-1936, s. 79f).

Den andra stenen (Eskilstuna 263:2, Sö108) är också den en Ingvarssten. Stenen är av grå granit, cirka 1,60 meter hög. Inskriptionen lyder i översättning: ”*Gun-nulv reste denna sten efter Ulv, sin fader. Han var på färd med Ingvar.*” Peringskiöld skriver om runstenen 1686 ”att den skall för några år sedan blivit inlagd i kyrkan, där den togs från Gredby gata och de andra runstenarna” (FMIS). Därefter togs den ur kyrkan och restes på Eskils kulle, västsydväst om Fors kyrka (se figur 5). När järnvägen skulle anläggas flyttades den åter igen tillbaka till Fors kyrka år 1896. Vid kyrkan fanns den kvar till 1931, då den flyttades till Gredby gata (ATA, Brate & Wessén 1924-1936, s. 79). År 1967 flyttades den återigen till nuvarande läge (se nedan).

När denna rapport skrivs har stenarna som stod väster om bäcken (Eskilstuna 263:1 och 2) flyttats till ett nytt läge cirka 150 meter nordost till Eskilstuna 264:1 (FMIS). Stenarnas tidigare läge har markerats ut och är benämnda som Eskilstuna 615 (263:1) och Eskilstuna 616 (263:2).

Den tredje stenen vid Gredby gata (Eskilstuna 264:1, Sö109) som inte berördes av flytten, bör även den omnämnas. Stenen är av granit, cirka 3,27 meter hög. Stenen är skadad och har rests och satts fast med järn vid ett större stenblock. Runstenen är avslagen i övre östra hörnet varvid runslingan skadats. Inskriptionen lyder i översättning: ”*Ormar och Vifrid och Holmfrid och Kal och Tolv och Skrime, dessa äkta makar och syskon, läto resa stenen efter Tolv*”. Perningskiöld omnämner

runstenen redan 1686 och den låg då i Gredby bro, där låg den fram till 1864 då den återupptäcktes och uppställdes invid vägen. Den flyttades till sin nuvarande plats 1931 (FMIS; Brate & Wessén 1924-1936, s. 81f). Se också vidare under *Utvärdering*.

Resultat

Inledning

Eskilstuna 263:1-2 återfanns uppställda utmed en mindre grusväg som via en mindre stenbro korsade Karpbäcken. Även om stenarna har flyttats runt i Eskilstuna, verkar det ändå rimligt att de kan komma från den aktuella platsen eller från dess närområde.

Beskrivning av schaktövervakningen

Vid schaktkontrollen grävdes en cirka 60 meter lång sträcka som var cirka två meter djup och cirka 2 meter bred (se *Metod*).

Den västra delen av sträckan utgjordes till stora delar av utfyllnadsmassor, vilket främst utgjordes av industrisopor. Lagret innehöll stora mängder slagg, järnskrot, sot, koks, kapsyler med mera. Även en sko med gummisula från 1900-talet iakttogs. Detta lager var cirka 0,70 meter tjockt. Ytterligare påförda massor, som till stora delar bestod av lera med rikliga inslag av tegelkross, förekom till ett djup om cirka 1,5 meter konstaterades. Därunder vidtog postglacial lera. I samband med vändplanen och vägen framkom rikligt med sprängsten, enstaka tegelstenar, sopor samt påförd lera.

Figur 2. Vy mot norr över runstenarna vid Gredby gata. I förgrunden syns Eskilstuna 263:1 till vänster och 263:2 till höger. I bakgrunden skimtar 264:1. Foto: Patrik Gustafsson 2004, Sörmlands museum.

Figur 3. Utdrag ur Gröna kartans blad (GSD) Eskilstuna 10G NO med undersökningsområdet markerat. Skala 1:50 000.

Området öster om vägen utgjordes av åkermark i träda. Under förnan vidtog ett lager humös lera med inslag av enstaka bitar tegelflis, därunder vidtog postglacial lera.

Efter detta arbete besiktigades den västra delen av ledningssträckans schaktväggar för att se om det kunde finnas andra indikationer på fornlämning. Endast påförda massor kunde konstateras.

Med andra ord framkom inget av antikvariskt intresse. Förmodligen har det intilliggande industriområdet på-verkat platsen längs med bäckens västra sida i sådan utsträckning att inga spår efter en eventuell anläggning, till exempel brofundament, i anslutning till Eskilstuna 263:1-2 kan komma att påträffas. Den nordöstra sidan om bäcken verkar däremot vara mer opåverkad och utgörs idag till stora delar av hagmark/åker i träda. Dessutom får man ta i beaktan att bäcken är utträdad och har förmodligen haft ett annat utseende under vikingatiden.

Utvärdering

När det gäller den enda stenen som med säkerhet har påträffats vid Gredby gata och bron (Eskilstuna 264:1) presenteras här förslag på var den (och kanske även Eskilstuna 263:1-2) ursprungligen kan ha stått.

I Södermanlands runinskrifter (Brate & Wessén 1924-1936, s. 81f) står det att runstenen hittades år 1864 i brokistans botten. Den bör därmed inte ha varit synlig. Det framgår inte av texten vad arbetet bestod i, men förmodligen bygger man om eller renoverar bron. På

1600-talet påpekas att stenen var lagd som brosten (se ovan, Schnell & Ståhle 1938, s. 19). Av texterna kan man inte få reda på om det är samma bro som omtalas.

Enligt rektifierade kartor från 1700-talet, kan man se att den gamla vägen mellan Strängnäs till Eskilstuna gick förbi Gredby och passerade över Karpbäcken cirka 50 meter sydöst om nuvarande läge för runstenarna (se bilaga 2). Om man utgår från runstenarnas nuvarande läge, skulle de ha stått ute i en åker, förutsatt att 1700-talskartorna inte avviker allt för mycket från dagens kartor.

Under vikingatiden har runstenar ofta placerats utmed vägar och andra kommunikationsleder. På många runstenar omtalas dessutom att man låtit bygga bro. Om vägen till Strängnäs var densamma under vikingatiden, verkar det rimligt att stenarna ursprungligen ha stått uppställda i anslutning till ”Strängnäsvägen” eller Gredby gata (se bilaga 2).

Sammanfattning

Sektor arkeologi vid Sörmlands museum har 2004-08-23 efter beslut av länsstyrelsen i Södermanlands län utfört en arkeologisk förundersökning i form av en schaktövervakning invid runstenarna vid Gredby gata, Eskilstuna 263:1-2. Fornlämningen var belägen i anslutning till ett område för schaktning av fjärrvärme inom Balsta, Kloster socken, Eskilstuna kommun i Söder-

Figur 4. Arbetsbild över fjärrvärmeschaktet nordväst om runstenarna Eskilstuna 263:1-2. Foto: Patrik Gustafsson 2004, Sörmlands museum.

manlands län. Inget av antikvariskt intresse framkom. Ett alternativt förslag till var stenarna ursprungligen kan ha stått presenteras. Den föreslagna platsen ligger cirka 50 meter sydöst om nuvarande läge.

Referenser

Brate, E. & Wessén, E. 1924-1936. *Södermanlands Runinskrifter. I. Text.* Sveriges runinskrifter. KVHAA. Stockholm.

Gröna kartan. Södermanlands län. *Geografiska Sverigedata (GSD).* Kartförlaget, Gävle 1996. Gävle.

Informationssystemet om fornminnen (FMIS), Eskilstuna, Eskilstuna kommun, Södermanlands län. Riksantikvarieämbetet. Datautag 20051121.

Jordartskartan 10G Eskilstuna NO. Ser. Ae nr 103. Sveriges Geologiska undersökning (SGU). Uppsala 1989.

Schnell, I. & Ståhle, C.I. 1938. Rannsakningar om antikviteter i Södermanland. 1667-1686. Sörmländska handlingar N.o 5. Nyköping.

Arkiv

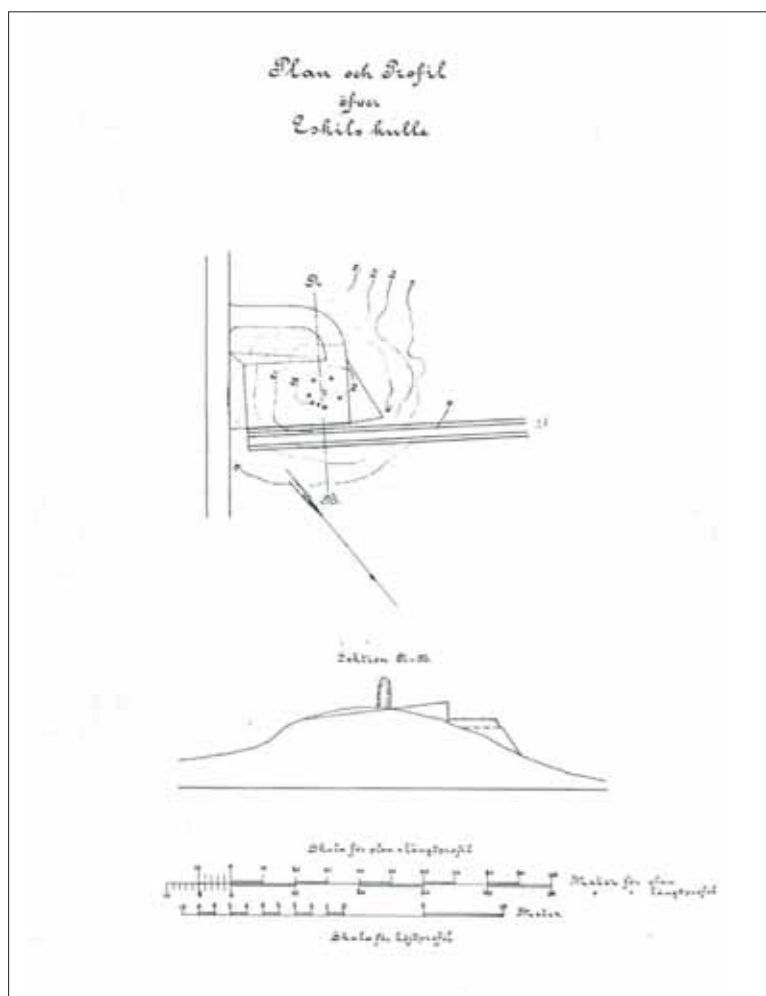
Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA). Fors socken, Eskilstuna stad.

Lantmäteriet i Gävle. Lantmäteristyrelsen (LMS). Storskifte. Balsta, Klosters socken, 1781. Akt LMS: C41-2:2.

Ägomätning. Gredby, Kloster socken, 1721. Akt LMS: C41-13:1.

Lantmäteriet i Gävle. Rikets allmänna kartverks kartarkiv (RAK).

Häradsekonomiska kartan. Eskilstuna, 1897-1901. Södermanlands län. RAK ID: J112-74-17.

Figur 5. Plan och sektionsritning inför anläggandet av Norra Södermanlands järnväg över Eskils kulle 1895. Den resta stenen på kullens topp var runstenen Eskilstuna 263:2. ATA.

Administrativa uppgifter

Rapporten ingår i Sörmlands museums rapportserie:

Arkeologiska meddelanden 2005:17

Södermanlands museums dnr: KUS04 253

Länsstyrelsens dnr: 431-6739-2004

Tid för undersökningen: 2004-08-23

Personal: Patrik Gustafsson

Belägenhet: Ekonomisk karta över Sverige

10G 6i. Upprättad av Rikets allmänna kartverk. Skala
1:10 000.

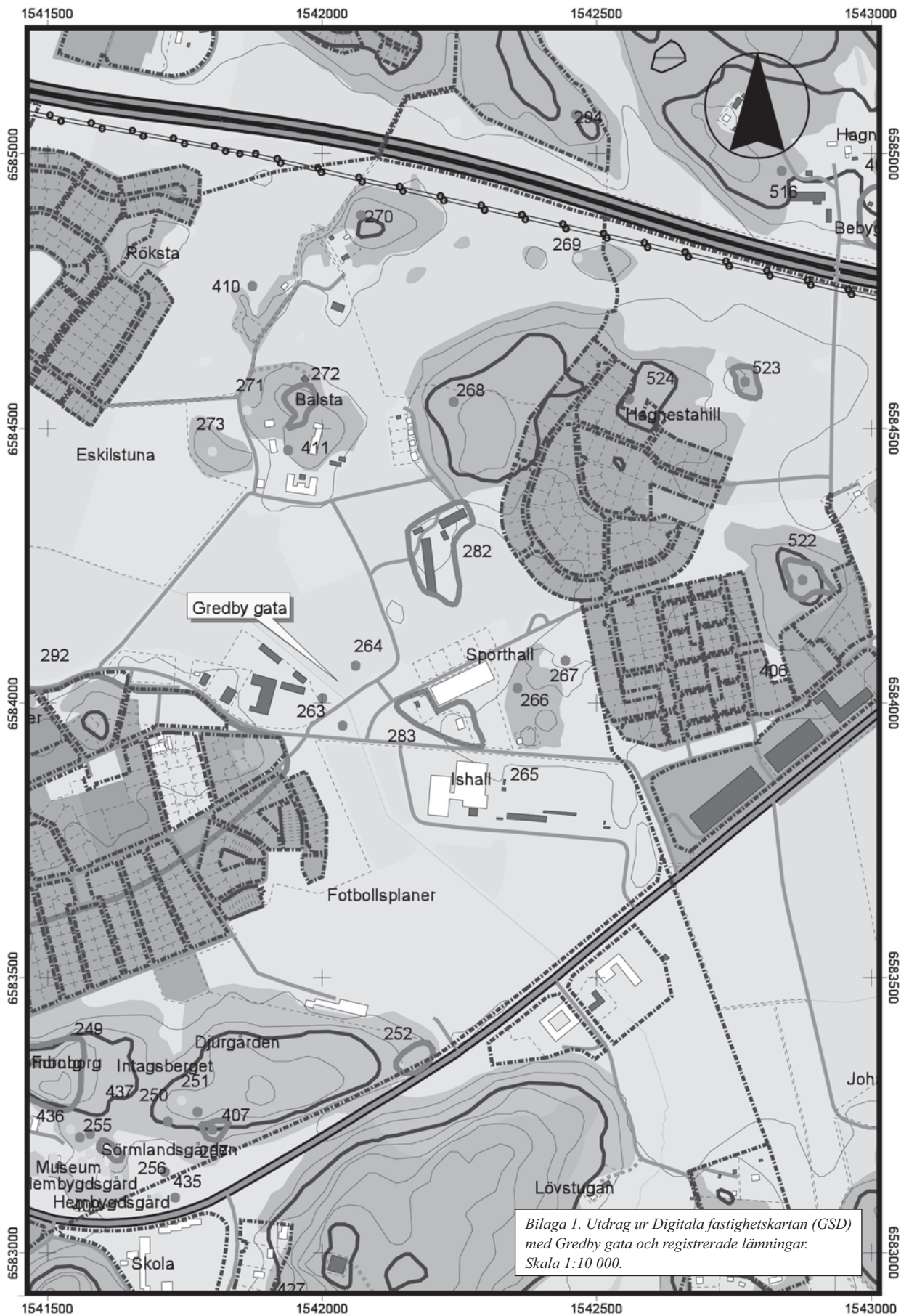
x6583996 y1542019 (SV)

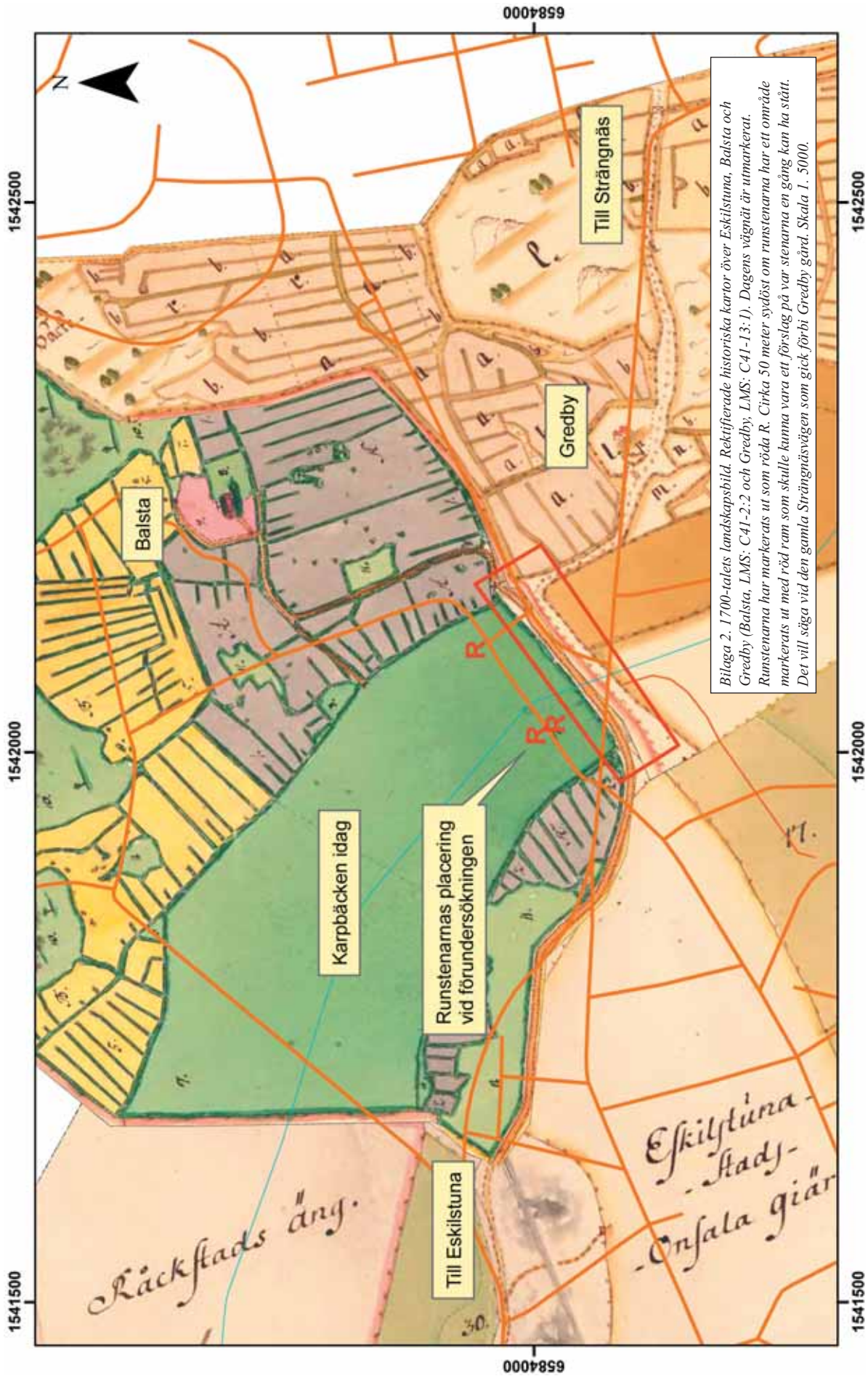
Koordinatsystem: RT90 2,5v

Höjdsystem: RH70

Dokumentationsmaterial förvaras i Sörmlands museums topografiska arkiv.

Bilagor

Bilaga 2. 1700-talets landskapsbild. Rektifierade historiska kartor över Eskilstuna, Balsta och Gredby (Balsta, LMS: C41-2;2 och Gredby, LMS: C41-13;1). Dagens vägnät är utmarkerat. Runstenarna har markerats ut som röda R. Cirka 50 meter sydöst om runstenarna har ett område markerats ut med röd ram som skulle kunna vara ett förslag på var stenarna en gång kan ha stått. Det vill säga vid den gamla Strängnäsvägen som gick för-bi Gredby gård. Skala 1: 5000.

